

BURSA'DA DÜNDEN BUGÜNE TASAVVUF KÜLTÜRÜ

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	86561
Tas. No:	297.7 Bip.0

BURSA KÜLTÜR SANAT VE TURİZM VAKFI YAYINLARI
BURSA KİTAPLIĞI: 11

ISBN
975- 7093 – 09 - 02

Birinci Basım
Kasım 2002

Yayıma Hazırlayan
Ramis Dara

Kapak- Sayfa Tasarımı
Ömer Yıldız

Baskı
Graphis Matbaa
Yüzyıl M. Matbaacılar Sitesi,
1. Cadde No: 139 Bağcılar/ İstanbul
Tel: (0212) 629 06 07

BURSA KÜLTÜR SANAT VE TURİZM VAKFI
Açık Hava Tiyatrosu Yanı, Kültürpark - Bursa
Tel : 0224 - 234 49 12 (3 hat)
Faks : 0224 - 234 49 11
E-posta: bkstv@bkstv.org

BURSA HAKKINDA YAZMAK TÜRK AYDINLARINDA BURSA SEVGİSİ NASIL BAŞLADI?

Beşir AYVAZOĞLU

“Onda en saf şekliyle kendimizi bulduğumuz için Bursa'yı seviyoruz. Kuruluş devrinin bütün şiiri, füsunu Bursa'dadır. Bu füsunu, üstünde yükseldiği toprağı kavramasını bilen ve o kadar asırdan sonra ilk günlerin tazeliğiyle bizi saran mimari yapar”.

Ahmet Hamdi Tanpınar*

Bursa Nostaljisi

İsmail Hami Danişmend, “Bursalıların Bursacılığı”¹ başlıklı yazısında, bir gün Paris'te, Lüksembourg bahçesinde dolaşırken karşılaştığı Türkçe konuşan yaşlı bir kadınla genç bir kızdan söz eder. Kız, sürekli “Bursa! Bursa!” diye inlemekte, yaşlı kadınsa onu çaresizlik içinde teselli etmeye çalışmaktadır. Evliya Çelebi'nin tasvir ettiği Bursa dilberlerini hatırlatan bu güzel kızın hep aynı noktaya bakan donuk gözlerindeki ürkütücü tuhaflığı fark edince meraka kapılarak yaşlı kadınla konuşan İsmail Hami şöyle devam ediyor:

“Bursa'dan çıkalk bir sene olan Bursalı kız, doktorların *nostalgie* (dâüssıla) dedikleri hastalığa uğramış. Hastalığın seyri ilerledikçe, hastanın gözünde Bursa şehirlikten çıkıp şahıslığa geçmiş; hayalinde Bursa isminde dağ gibi bir delikanlı peyda olmuş ve işte bu muhteşem gencin hasretiyle yanan kız, hiç durmadan, hep ‘Bursa. Bursa. Bursa!’ diye sevgilisini sayıklayıp duruyormuş”.

İsmail Hami, Avrupa'da bu hastalığa en çok İsviçrelilerin tutulduğunu, bunun herhalde tabiat güzelliğiyle, özellikle dağların güzelliği ve ihtişamıyla izah edilebileceğini belirttikten sonra, “Paris'te” diyor, “Bursa'yı dağ gibi bir delikanlı şeklinde şahıslandıran hasta kız, eminim ki, o muhayyel gencin ihtişamını Uludağ'ın azametinden almıştır”.

* “Bursa'nın Daveti”, *Yaşadığım Gibi*, Türk Kültür Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1970, s. 202.

¹ İsmail Hami Danişmend: “Bursalıların Bursacılığı”, *Türklük*, C. II, nr. 10, İkcikânun 1940.

Bursa, “yeşil” kelimesiyle kısaca özetleniveren benzersiz bir tabiat güzelliğinin ortasına kurulmuştur; Uludağ'ı, Nilüfer'i, Gökdere'si, ovası, soğuk ve sıcak sularıyla sadece yerlilerini değil, ziyaretine gelen herkesi kendine bağlayan bir şehirdir. Şairlerin ve gezginlerin asırlardır öve öve bitiremedikleri bu güzelliklerden söz etmeye kalkışırsam, malûmu ilâm etmiş olurum. Elbette, Bursa'yı Bursa yapan, sadece kurulduğu coğrafyanın tabii güzelliği ve zenginliği değildir. Yeryüzünde, tabiat güzelliği bakımından Bursa'yı hiç aratmayacak yüzlerce şehir adı sayılabilir. O halde biz Bursa derken, benzersiz bir terkipten söz ediyoruz. Bu terkipte hiç şüphesiz “yeşil”in payı da büyüktür. Eminim, Paris'te nostaljiye tutulan Bursalı genç kızın hasta muhayyilesindeki Uludağ yapılı delikanlının gözlerinde Hüdavendigâr'ın gözlerindeki ateşli bakışlar vardı ve Yunus'lardan, Emir Sultan'lardan kalma meveddet kalbinde demlenip damarlarında dolaşıyordu.

Unutulan Şehir

Şunu öncelikle belirtmekte fayda var: Bursa, Osmanlı'nın bir uzviyet (devlet ve medeniyet) olarak teşekkül ettiği ana rahmidir. Bir psikanaliz mümkün olsaydı, Osmanlılığın şuuraltında bu sıcak ve emniyetli ortama dönüş arzusunun yattığı tespit edilebilirdi. Fâtih'e gelinceye kadar bütün padişahların ve Kanûnî devrine kadar neredeyse katledilen bütün şehzadelerin Bursa'da toprağa verilmesi bu bakımdan anlamlıdır. Tanpınar'ın, kuruluş asrından sonra terk edilen Bursa'yı “sevdiği ve büyük işlerinde o kadar yardım ettiği erkeği tarafından unutulmuş, boş sarayının odalarında tek başına dolaşıp içlenen, gümüş kaplı küçük el aynalarında saçlarına düşmeye başlayan akları seyrede ede ihtiyarlayan eski masal sultanlarına” benzetir ki², doğrudur.

Bir ara Cem Sultan tarafından pâyitaht ilan edilse de, atalarını bağrında taşıdığı padişahların ilgisinden asırlar boyunca mahrum kalan Bursa, aşağı yukarı Osmanlı devrinin sonuna kadar önemli siyasî sürgünlerin gönderildiği şehirlerden biri olarak kullanıldı. Mesela “Sultan Muradlılar”, yani V. Murad'ın yakınları Bursa'da ikamete mecbur tutulmuşlardı. II. Abdülhamid'in dâmâdı Gazi Osman Paşazâde Kemaleddin Paşa da, V. Murad'ın kızı Hatice Sultan'la yasak aşk yaşadığı haber alınınca Bursa'ya sürgün edilmişti³. Oturduğu evde, bir paşa ve on iki Arnavut tüfekçi tarafından çok sıkı bir kontrol altında tutulan sâbık “dâmâd-ı şehriyârî”,

² *Beş Şehir*, Devlet Kitapları 100 Temel Eser, İstanbul 1969, s. 116.

³ Naciye Neyyal: *Mutlakiyet, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Hâtıraları* (haz. Fatma Rezzan Hürmen), Pınar Yayınları, İstanbul 2000, s. 148 vd.

etrafı gezip tanımaya imkân ve mecal bulabilmiş miydi, bilmeyiz, ama Bursa'nın sürgünleri bir süre sonra kendisinin bir parçası haline getirdiği şüphesizdir⁴. Aynı tarihlerde Bursa'da Süleyman Nazif de Mektupçu olarak sürgün hayatı yaşıyordu. Nazif, ne yazık ki Bursa hâtıralarını yazmamıştır. İsmail Hami Danişmend, onun için Bursa'nın Uludağ demek olduğunu, bu muhteşem dağa karşı âdeta bedî bir iman beslediğini söyler⁵.

Evliya Çelebi'nin “Elhasıl, sudan ibaret bir kelâmdır”⁶ diye tarif ettiği Bursa'yı çeşmelerle güzelleştirmeye neredeyse bir ömür veren Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'yi, Bursa sürgünlüğünü bir zevk haline getiren ve Bursa'nın şiirini keşfeden menfilerin prototipi olarak ele almak mümkündür. Gördüğü meşhur rüyadan sonra seyahatlerine “taht-ı kadim Bursa şehrinde” başlayan Evliya Çelebi'nin bu tercihi de, hiç şüphe etmiyorum ki, ana rahmine dönüş arzusunun farklı bir tezahürüdür. Evliya'nın şu cümleleri daha önce Bursa'yı görmemiş olanların bile Bursa hasreti yaşadıklarını göstermesi bakımından dikkate değer:

“[...] yâr-ı gâr-ı kadîmimiz Okçuzâde Ahmed Çelebi hânesine varup ânı gördüm, bir tedârik-i azîm ile Bursa şehrinin teferrücü ve ziyaretlerine âmâde olmuşlar. Ol yâr-i vefâdâr-ı gamgüsâr eyitdi:, ‘Ey birâder-i canberâberim Evliya-yı mâ! Gel seninle [...] beş on gün içinde taht-ı kadîm-i evvel, sevâd-ı muazzam olan Bursa şehrin seyr ü temâşâ edüp kalbün âyinesi jeng-i gamdan mücellâ olup mahzun gönlümüz şâd ve gam-kîn gönlümüz âbâd olup niçe bin ibret-nümâ âsârlar ve niçe yüz erbâb-ı maârif-canlar ve mülûk-i selef-i selâtin-i Âl-i Osmâniyân ve gayrı merâkîd-ı pür envârları ziyaret edüp husûsan Hazret-i Emir Sultan'ın âsitânesine yüz sürüp kalbimiz münevver olup cihan cihan can sohbetleri

⁴ Bursa valilerinden Mehmed Tevfik Bey'in eşi olan ressam Naciye Neyyal, bir istisna olarak, Bursa'yı sevmeyenlerdendir. Şu cümleler dikkat çekici: “Bursa'dan uzaklaşırken, mahuf Keşiş Dağı'nın ve onun eteklerinde sisler içindeki bu sevimsiz şehrin ruhumda bıraktığı kasvet hissini ve insanların fenalıklarının acı hatırasını da beraberimde götürüyordum”. Bk. *Age*, s. 254.

⁵ “[...] muhayyel dekorumu Süleyman Nazif merhum tashih etti: Bana Bursa'nın Uludağ demek olduğunu o öğretti; onda bu muhteşem dağa karşı bedii bir iman vardı; bir gün Reşid Mümtaz Paşa'nın valiliği zamanındaki mektubculuk hâtıralarından bahsederken, adeta iman tazeler gibi bir sesle şöyle bir şey söyledi: Âlimler ilk insanlarda din hissini nasıl başladığını, ilk önce neye tapıldığı kat'iyetle tayin edemiyorlar. Eğer Keşiş Dağı'nı görselerdi, herhalde onlar da benim gibi ilk insanın mutlaka dağlara tapmış olması lâzım geleceğinde derhal ittifak ederlerdi!”. Bk. Danişmend: *A.g.y.*

⁶ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi II* (haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), YKY Yayınları, İstanbul 1999, s. 16.

edelim!’ dedikte heman derûnuma bir ateş düşüp ol yâr-i vefâdârın teklifi ile tabiate diyâr-ı Bursa'ya gitme arzuları gelüp [...]”⁷

Osmanlı seçkinlerinin içine asıl ateş, 1855 yılında, dört ay arayla yaşanan iki büyük depremden sonra düşer. Ahmed Cevdet Paşa'nın *Tezâkir*'de uzun uzun anlattığı bu depremlerden ikincisinin hemen ardından çıkan yangın da şehrin içine kol kol yayılarak geriye kalanı silip süpürmüştür. Bu depremler, Bursa tarihinde, Mustafa Armağan'ın dediği gibi, büyük bir kırılma noktasıdır. 1855'in aynı zamanda ictimâî şuuraltındaki Bursa sevgisinin şuura nakledildiği önemli bir tarih olduğu söylenebilir. Bu şuuru en iyi, o tarihte henüz “efendi” olan Keçecizâde Fuat Paşa'nın meşhur sözü özetler: “Osmanlı tarihinin dibâcesi zâyî oldu!”

Sultan Abdülmecid'in 1844'te yaptığı Bursa seyahati, hanedanın “taht-ı kadîm”e ilgisinin daha önce başladığını gösteriyor; hatta bu ilgiyi III. Selim'e kadar götürmek mümkündür. Fakat her zaman şuracıkta, hemen ulaşılabilecek bir yerde duran Bursa apansız yok oluverince, gerek hanedan, gerekse Osmanlı aydınları kaybettikleri değerın büyüklüğünün farkına vararak telâşlanmışlardır. İlk defa 1844 yılında Sultan Abdülmecid'le birlikte Bursa'ya giden ve “şehri muntazam ve nüfus-ı kesîre ile meşhûn ve emtia-i nefese-i gûnâgûnu” görüp memnun olan tarihçi Hayrullah Efendi, ikinci seyahatini depremden hemen sonra yapacak ve şehri dağlar gibi yığılmış molozlardan ibaret bir harabe halinde görerek “mükedder ve mahzun” olacaktır⁸.

Ahmet Vefik Paşa ve Sonrası

Şimdi devlete düşen, Osmanlı tarihinin dibacesini yeniden inşa ve ihya etmektir. Bunun için Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye âzâlarından olan Ahmet Vefik Efendi (daha sonra Paşa) Anadolu Cânib-i Yemîni Müfettiş-i Umûmîsi olarak Bursa'ya gönderilir. Ne var ki, devir, Osmanlı şehir fikrinin kaybedildiği ve “mülk-i İslâm”ın “bütün vîrâne” olarak görüldüğü bir devirdir. Bursa'nın “hâke beraber” olmasını fırsat bilerek bir Tanzimat şehri kurmak için kolları sıvayan utûfetlû Ahmet Vefik Efendi, gerek müfettişliğinde, gerekse daha sonraki Bursa valiliği sırasında iyi niyetli, fakat Karakûşî kararlarla, Bursa'yı Bursa yapan ledünnî çehreyi ve kuruluş devri esprisini yok eder. Aslında bu ameliye daha önce başlamıştır. Sultan

⁷ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi II*, s. 7.

⁸ İsmail Hami Danişmend: “Hayrullah Efendi'nin Gördüğü Üç Bursa”, *Bursa* (Haz. Vedat Nedim Tör-Şevket rado), Yapı Kredi Bankası Bursa Şubesi'nin Açılış Hâtırası, 4 Haziran 1948. Ayrıca bk. Fazıl Yenisey: *Edebiyatımızda Bursa*, İstanbul 1956.

III. Selim tarafından yeniden yaptırılan Emir Sultan türbesinin “yaldızlı, helezonî çizgili, emperyal üslûbu” içinde, bu büyük Türk velisinin âdeta dondurulmuş gibi yattığını söyleyen Tanpınar, Tanzimat ruhunun Bursa'daki ruhaniyeti yok etmiş olmasından şikâyetçidir⁹.

İyi niyetinden ve Bursa'yı çok sevdiğinden asla şüphe edilemeyecek bir Osmanlı valisi olan Ahmet Vefik Paşa'nın ceberutça uygulamalarından halkın şikâyetçi olduğunu, görevinden bu sebeple azledildiğini biliyoruz¹⁰. Ne var ki süreç devam edecek, yanlış imar ve şehircilik anlayışları yüzünden İstanbul gibi, Bursa da git gide aslı kimliğinden uzaklaşacaktır. Yine de, ayakta kalmayı başaran kuruluş devri eserleri, bu devri hatırlatan veli ve kahraman isimleri, efsaneye karışmış tarihi ve Uludağ'ın yamaçlarını tamamlayan şaşırtıcı ahşap dokusuyla, bu kimliğine dair bir yığın ipucu ve ledünnî tatlar taşımaktadır.

Öte yandan, hanedanda kuruluş devrine ve buna bağlı olarak Bursa'ya duyulan alâka git gide artmakta, hatta şehzâdelere Ertuğrul, Osman ve Orhan gibi isimler verilmektedir. Muallim Nâcî de kuruluş devrine ilgi duyan bir şairdi ve *Gazi Ertuğrul Bey* adlı uzun ve destansı bir manzume yazarak Sultan Abdülhamid'e takdim etmişti. Söğüt, Bilecik ve Bursa'ya özel bir ilgi duyan ve buralarda imar hareketlerine girişen Sultan Abdülhamid, manzumesini çok beğendiği Nâcî'ye “Tarih-nüvis-i Selâtin-i Âl-i Osman” ünvanını vermiştir. Bu görevi en iyi şekilde yerine getirebilmek için 1892 Eylülünde Şeyh Vasfî'yle birlikte Bursa'ya, oradan da Söğüt ve Bilecik'e giderek türbelerde incelemelerde bulunan ve notlar alan¹¹ Nâcî, Bursa hakkındaki duygularını ve izlenimlerini yazmaya fırsat bulamamış, Ertuğrul Gazi'nin hayatını yazdıktan kısa bir süre sonra vefat etmişti.

Nâcî'nin *Hazîne-i Fünûn*'da¹² yayımlanan *Gazi Ertuğrul Bey* manzumesinde ilgi çekici olan, Türklük vurgusuyla:

*Zikre şâyândır Fırât'ın her yeri
Ben ki bir Türküm unutmam Ca'ber'i
Türk olan ni'met-şinâs olmak gerek
Var yeri gitsem Mezâr-ı Türk'e dek
Ey mezar-ı Türk! Safvet-hânesin
Hâbgâh-ı şâhsın, şâhânesin*

⁹ *Beş Şehir*, s. 126.

¹⁰ “Vefik Efendi Bursa'ya saplanup kaldı; hük-m-i Karakûşî ile vakı olan icraat-ı hodserânesinden dolayı halkın şikâyeti ayyuka çıktı”. Bk. Ahmed Cevdet Paşa: *Ma'rûzât* (hz. Dr. Yusuf Halaçoğlu), Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s. 61.

¹¹ A. Süheyl Ünver: “Muallim Nâcî Zamanlarının Birer Müzesi Olan Bursa Türbelerinde”, *Türk Yurdu*, nr. 289, Ekim 1960. Ayrıca bk. Celal Tarakçı: *Muallim Nâcî*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994, s. 17 vd.

¹² *Hazîne-i Fünûn*, nr. 11-12, 8 Eylül 1310-15 Eylül 1310.

*İftihâr et ey sarây-ı ma'nevî
Şah-ı Türkân sende olmuş münzevî*

Türkçüler ve Bursa

Bu ve benzeri vurgularda müjdelenen Meşrutiyet devri Türkçülüğü, Bursa'ya duyulan entelektüel ilginin daha da artmasına yol açacaktır. Özellikle Balkan Harbi'nden sonra Bursa, Rumeli'nin aktığı şehirlerden biri olur. Bursa'yı “iliklerine kadar Türklük sinmiş bir şehir”¹³ olarak gören Yahya Kemal'in uzak ataları buralıydı; babası İbrahim Nâcî Bey, Balkan Harbi'nden sonra “Şardağı'nda Bursa'nın devamı” olan Üsküp elimizden çıkınca ailesiyle birlikte İstanbul'a gelmiş, daha sonra Bursa'ya yerleşmişti. Hızla bir göçmen şehri haline gelen “taht-ı kadîm” bağrından çıkanları şimdi kendisine çekiyordu.

Balkan Harbi sırasında Bursa'ya sığınanlardan biri de, ilk Türkçü kadınlardan olan Müfide Ferid [Tek] hanımdı ve izlenimlerini *Türk Yurdu* mecmuasında yazmıştı. Süyüm Bike imzasıyla çıkan “Edirne'den Bursa'ya” başlıklı yazısına şu cümlelerle başlıyordu:

Saf Bursa'nın yeşil dağı yamacındaki sessiz, yarı harap evde, yatacak bir şilte, oturacak bir sandalye, ısınacak bir mangal bulduğum için kendimi ne kadar bahtiyar görüyorum.

Yaşadığım bu pür-şiiir ve sükûn muhit, âlâm ve ızdırabımı biraz olsun uyutuyor. Karşımda vâsi', zengin bir ufuk; yüksek koyu dağlarla çevrilmiş, şeftali çiçeklerinin pembeye, yeni yaprakların yeşile boyadıkları ve henüz yapraksız kavakların sert, sarı kuru hatlarla çizdikleri geniş bir ova! Ovanın beri tarafında, oturduğum dağın eteğinde göz alabildiğine yayılan, sağ ve soldaki dağlara tırmanan birçok kırmızı kiremitler, renkli binalar, nadide, uzun, lâhûfî minareler ve bütün bunların ortasında renkli büyük bir mahfaza içinde küçük mavi bir elmas gibi, muhitine karışmaksızın ince ve bedîî, parlayan Yeşil Türbe!

¹³ “Filibe, yüz sene evveline kadar, Bursa ve Eyüp gibi iliklerine kadar Türklük sinmiş bir şehirdi”. Bk. *Çocukluğum, Gençliğim, Siyâsî ve Edebî Hâtıralarım*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2. bs., İstanbul 1976, s. 36. Yahya Kemal, *Aziz İstanbul*'da da şöyle diyor: “Fetihten sonra İstanbul'un imarı hemen başladı. O devirde harp ne kadar sürekli olmuşsa imar da o kadar sürekli olmuştur. Bursa'yı ve Edirne'yi Türk üslûbunda yaratan imar kudreti bu defa İstanbul'da göründü”. Bk. *Aziz İstanbul*, İstanbul 1964, s. 49.

Gökdere'nin kendini taştan taşa çarpan giryenâk sularının enîni, çeşmemizin mütemadi zenzemesine karışarak ninni söylüyor ve yüzünü bana o türlü, elemli ayları hatırlatıyor [.....] ¹⁴

Müfide Ferid, yazısının ikinci bölümünde Yeşil Türbe'yi ilk görüşünü de şöyle anlatıyor:

Yürürken birden mebhut durdum.

Karşımda Yeşil Türbe, güneşin ateşin ziyaları altında, mavi müşâşâ, bütün nâzik letâfeti, zarif bedâyii ile parlıyordu. Muhitinin sefaleti arasında o, ne kadar yüksek, ne kadar lâhûfî bir güzelliğe mâlikti.

Pür-ümid helecenlarla içeri girdim, acaba letâfeti yalnız zahirî miydi? Yarabbi şükür, ümidim beni aldatmamış, daha kapıdan çinilerin lâtif renkleri, hatların bedii şekilleri, bana mütehayyir bir iftihar, mukaddes bir gurur verdi. Türk dehası bu zengin yeşil rengi, zümrütlerin kalbinden mi, yoksa yaldızlı semaların derinliğinden mi almış?

Şimdi bu türbenin ilâhî sükûnetinde bütün Türklüğün sefaletini, küçüklüğünü unuttum. Gaddar muharebelerden, mütedenni insanlardan ne kadar uzağım. Burada her şey bana ridâ-yı ümîde bürünerek yeşil gözüküyor. Kalbimde yalnız bir hicran var: Bütün Türklerin bu Türk bedîasını görememeleri...

Cami, türbe ile rekabet ediyor. Hayır, bu rengin mihrabı, bu çinilerin bedii renklerini ve yaldızlarını, dışarıdaki mermer duvarın mütehaccir çiçeklerini ve oymalarını ve bilhassa kapının üstündeki zarif takımları, bütün bu nefis eseri vücuda getiren âlî zevkli millet asla ölmez.

Türk sanatının ilk ruhu büyük Çelebi Sultan'ın huzurunda rükû ederken, milletimin bir gün olup elbette eski ulviyyetini, eski büyüklüğünü tahattur edeceğine o kadar mutmain idim ki, emelim yükseliyor ve memleketini bütün sefaletlerinden silkinmiş, yüksek, serâzâd, aradaki siyah seneleri şaşaaıyla silerek, eski büyüklüğünün mâbâdını yaşıyor görüyordum. Yeşil Cami, Edirne'den hareket edeliden beri ufk-ı hayatımda ilk parlayan yeşil, lâhûfî bir ş'u-le-i ümîd olmuştur¹⁵.

Müfide Ferid'i adeta mistik bir vecd içinde bırakan bu eserler, İslâm mimarisi çerçevesinde ilk defa kapsamlı bir şekilde Mimar Kemaleddin Bey tarafından 1324 (1906) tarihli *Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâme-i Resmîsi*'nde ele alınmıştı¹⁶. Cumhuriyet'in ilk yıllarında da Bursa'yla yakından ilgilenen ve "Bursa'da âsâr ve âbidât-ı mimâriyye, Türk târih-i medeniyetinin en

¹⁴ Bk. *Türk Yurdu*, nr. 50, 13 Teşrinievvel 1329/16 Ekim 1913.

¹⁵ *Türk Yurdu*, nr. 53, 24 Teşrinisani 1329/27 Kasım 1913.

¹⁶ "Mimâri-i İslâm", *Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâme-i Resmîsi*, Bursa 1324.

parlak sahifelerini teşkil eder. Bu eserler mahâret-i inşâiyye ve nefâset-i tezyîniyye cihetleriyle teessüs ve tekâmül etmiş millî bir meslek-i mimârinin mahsulleridir”¹⁷ diyen Kemaleddin Bey'in yazıları ve eserleri, Türkçü aydınlar arasında Türk mimarisine karşı çok özel bir merak uyandırmıştı¹⁸. Bursa artık Türkçüler için âdeta “kutsal” bir mekân ve bir semboldü; Türk kültürünün sembolü.

Ahmet Hâşim, “Gurabahâne-i Laklâkan” adlı ünlü yazısının başında, okuryazar gençler arasında mimari milliyetçiliğin hüküm sürdüğü, makalelerde ihtiyar mermerlerin mânâ ve asâletinden, şiirlerde kemer ve sütunların güzelliğinden söz edildiği İkinci Meşrutiyet yıllarında bir ara bu akıma kendisinin de kapıldığını ve eski âbideleri görmek, nakışlar ve çinilere dair araştırmalarda bulunmak “nihayet mimarinin tarih ve bedfine dair az çok uydurma yeni bir keşifle zengin, müstakbel münakaşalar için yerinde toplanmış kuvvetli vesikalarla silâhli olarak” dönmek için Bursa'ya gittiğini ironik bir dille anlatır. Belli başlı Bursa cami ve türbelerini ziyaret eden Haşim, Yeşil Cami'nin “duvarları kaplayan yeşil çinilerden yayılan esrarengiz denizaltı aydınlığı”nda kayyumla nakışlar ve oymalar hakkında uzun uzun konuşur. Kayyumun hayreti, o yıllarda Bursa'ya ve mimariye duyulan ilginin yaygınlığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir: “Garip şey! Bir zamandan beri İstanbul'dan gelenler hep bana sorduğunuz sualleri soruyor!”¹⁹

¹⁷ Kemaleddin Bey'in Bursa'yı bir kaplıca şehri (vildo) haline getirmek için bir proje hazırlamıştı. *Yeni Ses* gazetesinin 6 Mart 1926 tarihli sayısında çıkan “Bursamız küçük bir kaplıca şehri olacak” başlıklı habere göre, Ankara'da açılan bir resim sergisinde Kemaleddin Bey'in de bu projesi teşhir edilir. Mustafa Kemal, serginin açılışında bu projenin önünde bir süre durup Kemaleddin Bey'den bilgi almıştır. Habere göre, projenin kabul edilip uygulamaya konulması halinde, Bursa, Avrupa'nın sayılı kaplıca şehirlerini bile gölgede bırakacak bir şehir haline gelebilecekti. Kemaleddin Bey, *Yeni Ses* muhabirine, bu projeyi, harp yıllarında Bursa Belediyesi'nin kendisine ısmarladığını anlattıktan sonra, Bursa'nın vildo şehirlerinde bulunması gereken bütün özelliklere sahip olduğunu söylemiştir. Bk. *Mimar Kemalettin'in Yazdıkları* (haz. İlhan Tekeli-Selim İlkin), İstanbul 1997, s. 274.

¹⁸ “Bursa'da Türk Âsâr-ı Mimâriyyesi”, *Hayat*, C. 1, nr. 1, İstanbul 1926. Kemaleddin Bey'in öğrencilerinden Yüksek Mimar Sedat Çetintaş da Bursa hayranlarından ve savunucularındandır. Bursa hakkındaki yazı ve kitapları şunlardır: “Bursa”, *Çınaraltı*, nr. 3, 23 Ağustos 1941; “Türk Mimarisinde Bursa Eserleri”, *Uludağ*, nr. 36, Bursa 1942; *Türk Mimari Anıtları: Osmanlı Devri: Bursa'da İlk Eserler*, İstanbul 1946; *Bursa Darişşifası*, İstanbul 1952; *Yeşil Cami ve Benzerleri Cami Değildir*, İstanbul 1958.

¹⁹ Ahmet Haşim: “Gurabahane-i Laklakan”, *Yeni Mecmua* (Fevkalâde Nüsha), nr. 9-75, 1 Mayıs 1339/1923.

Yeni Mecmua'da Bursa

“Gurabahâne-i Laklâkan”, *Yeni Mecmua*'nın Mayıs 1923'te çıkan Bursa fevkalâde nüshasında yayımlanmıştır. Mütareke'den önce Ziya Gökalp tarafından çıkarılan ve 66. sayısında kapatılmak zorunda kalınan, ancak Millî Mücadele'nin hemen ardından (1 Kânunusani 1923) Falih Rıfkı'nın yönetiminde on beş günlük mecmua olarak yeniden çıkarılmaya başlanan *Yeni Mecmua*'nın İstanbul, Bursa, Konya, Edirne, Kayseri gibi “Türk sanat şehirleri” hakkında fevkalâde nüshalar hazırlamaya karar verdikten sonra ilk olarak Bursa'yı seçmesi sebepsiz değildir; yeşil şehir Yunan işgalinden kurtulalı (10-11 Eylül 1922) henüz üç ay olmuştur.

Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgali, bu şehri Türk kültürünün sembolü olarak gören aydınlar üzerinde şok tesiri yaratmıştır. Hamdullah Suphi, Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı heyecanlı bir konuşmada, Bursa'yı savaştan terkeden kumandanların niçin divan-ı harbe verilmediğini sorarak Mustafa Kemal'le tartışmış²⁰, Mehmed Âkif ise en etkileyici şiirlerinden birini, *Bülbül*'ü yazmıştı:

*Ne zillettir ki nâkus inlesin beyinde Osmân'ın;
Ezan sussun, fezâlardan silinsin yâdi Mevlâ'nın!
Ne hicrandır ki, en şevketli bir mâzî serâb olsun;
O kudretler, o satvetler harâb olsun, türâb olsun!
Çökük bir kubbe kalsın ma'bedinden Yıldırım Hân'ın
Şenâatlerle çiğnensin muazzam kabri Orhan'ın!*

.....

*Dolaşsın sonra İslâm'ın harem-gâhında nâ-mahrem...
Benim hakkım, sus ey bülbül, senin hakkın değil mâtem!*²¹

Bursa'nın işgali ülkenin üzerine nasıl kapkara bir matem bulutu gibi çökmüşse, kurtuluşu da öylesine bir bayram sevincine yol açmıştı. Hamdullah Suphi, Meclis kürsüsünde bu sefer sevicini ifade ediyordu:

Ben Bursa'yı bilirim. Kaç defa camilerinde, türbelerinde uzun uzadıya dalgın saatler geçirdim. İçinde atalarımızın uyuduğu topraklarından yeşil dumanlar gibi tüten servilikleriyle üstüne daima bir ay ışığı vurmuş gibi bembeyaz duran minareleriyle, Bursa şimdi bayram yapıyor.

²⁰ Bu tartışmanın ayrıntıları için bk. Mustafa Baydar: *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları*, Menteş Kitabevi, İstanbul 1968, s. 102 vd.

²¹ Âkif, bu şiirin sonuna, *Gölgeler*'in 1933 tarihli ilk baskısında şu notu düşmüştür: “Bu manzume yazılırken Yunan istilası altındaki topraklarımıza, hususiyile Bursa'ya dair elim haberler geliyordu”.

Sabahlara kadar su sesleri içinde uyuyan Bursa, çamlarının, dede çınarlarının dallarında deniz hışıltıları eksik olmayan Bursa!

İlkbahar olunca, ovalarına şafaklar devrilmiş gibi, gelincik bulutlarıyla taraf taraf kızaran Bursa! Şimdi sevinç gözyaşları içinde kurtuluş bayramını yapıyor.

Süleyman Nazif de, küçük bir kitabına ad olan “Çal çoban, çal!”²² başlıklı yazısında, ömrünün büyük bir kısmını geçirdiği Bursa'nın işgal edildiğini Malta esareti sırasında duyunca nasıl üzüldüğünü, özellikle Venizelos'un oğlunu Orhan'ın mezarı önünde arsızca durmuş gösteren fotoğrafı İstanbul gazetelerinden birinde görünce nasıl gözyaşı döktüğünü anlatıyor ve şöyle devam ediyordu:

Yeşil Bursam, dağları, dereleri, ovaları, camileri, cefakeş yurtlarıyla yine bana geldi. Oranın iki sene hüznün ve tahassürle ağlamış olan gözleri, şimdi hilâlin tekrar tuluu karşısında uzun gecenin ızdırabını tenvim ediyor. Bursa vatandaşlarım, hilâle bir kere daha kavuştukları günün hâtırasını her sene bir ıyd-i millî şeklinde tebci etsin. Ben de Allah ile ahd ettim: O günlerin birinde Bursa'ya gidecek, Yıldırım Bâyezid'e kaval çalmış çobanın ahfâd ve ahlâfından birini oranın dağlarında, kırlarında arayacağım. Ve diyeceğim ki:

“Çal çoban çal! Bu yüksek dağlar, bu geniş ovalar bu şarkılar söyleyen dereler, bu öten ormanlar, bu yer, bugün senin, hep senin, müebbeden senindir!”

Yeni Mecmua'nın fevkalâde nüshası da, şüphesiz, bu büyük sevinci ifade ediyordu. Ancak mecmua yönetimi arzuladığı seviyede ve zenginlikte bir özel sayı hazırlayamamış olmaktan şikâyetçiydi. Yine de Mehmet Fuad [Köprülü], Yakup Kadri [Karaosmanoğlu], Ahmet Refik [Altınay], Ahmet Haşim, Falih Rıfkı [Atay], İhtifalci Mehmet Ziya, Vahid, Bursalı Tahir, Avram Galanti ve Mustafa Nihat [Özön] gibi tanınmış isimlerden yazılar alınmıştı²³. Derginin imtiyaz sahibi ve mes'ul müdürü olan Falih Rıfkı,

²² Süleyman Nazif: *Çal Çoban Çal*, İstanbul 1339, s. 3 vd.

²³ *Yeni Mecmua*'nın Bursa fevkalade nüshasındaki imzalı yazılar şunlardır. Yeni Mecmua: “Nüşayı Takdim”; Mehmed Fuad: “Nihâlî”; Yakup Kadri: “Muradiye'de”; Ahmed Refik: “Yeşil Bursa Pâytaht İken”; Ahmed Haşim: “Gurabahane-i Laklâkan”; Falih Rıfkı: “Yeşil”; M.D.: “Yeşil'de Tezyinat”; Mehmed Ziya: “Eski Bursa”; Vahid: “Türk Sinaati ve Eski Bursa'daki Mahsûlâtı”; Necmeddin: “Yeşil Cami”; Mustafa Lütfi: “Bursa'da Yıldırım'ın Düğünü”; M. Şeref: “Coğrafya'da Bursa”; Bursalı Tahir: “Bursalı Oymacı Fahri”; Salahaddin Rıza: “Bursa'da Mahallî Hayat”; Avram Galanti: “Bursa'nın Fethi ve Museviler”; Mehmed Fuad: “Bursa'ya Dair Vesikalar”; Mehmed Ziya:

kısacık yazısında, “Yeşil Türbe'nin rengi eski Bursa baharlarının lâyemut usâresidir. Bütün Bursa baharları, mevsim ve güneşin en güzel saatinde, renklerini ta'tir edip türbenin üstünde bırakıyor” dedikten sonra, kabristanının bir bahar mesiresi gibi ferah olduğunu, ölümün yeşil ve serin çiniler arasında kendisine “korkularını, ağılarını, ızdıraplarını ve iskeletini gösteren bir kâbus değil, yeşil ve şeffaf bir deniz rüyası gibi” görüldüğünü söylüyordu²⁴. Yakup Kadri'de aynı duyguları Muradiye'de yaşamıştı; *Yeni Mecmua*'nın aynı sayısında yayımlanan *Muradiye'de* başlıklı yazısına şöyle başlıyordu:

Uhrevî sükûnetin ve uhrevî rahatın ne olduğunu bilmek isteyenler, Bursa'da Muradiye türbesine gitsinler. Ölüm, yalnız burada korkunç değildir. Mukaddes kitapların va'dettiği cennet bize yalnız burada mümkün görünüyor. Burada her dakika bir meleğin kanadı gibidir. Başımızın üstünden hayatın bütün hummalarını, gusselerini, şüphe ve endişelerini silen yumuşak ve nem-nâk bir tüy temasiyle geçer. Ey bî-karar gönül, dakikalara “Dur!” diyebileceğimiz yer burasıdır.

Tanpınar'la Hesaplaşmak

Yahya Kemal, Mütareke'den önce yazarlarından olduğu *Yeni Mecmua*'nın Bursa fevkalâde nüshasında nedense yok. *Açık Deniz* şairinin o kadar sevdiği ve birçok defa ziyaret ettiği Bursa hakkında yukarıda zikrettiğimiz birkaç cümle dışında hemen hiç söz etmemesi şaşırtıcıdır²⁵. Bununla beraber, onun İstanbul'u okuyuş ve yorumlayış biçimi, yani “Türk İstanbul” fikri Bursa için model teşkil etmiş ve “Türk Bursa” anlayışı doğmuştur. Ahmet Hamdi Tanpınar, *Bursa'da Zaman* şiirinde, “Bursa'da Zaman ve Hülya Saatleri”, “Bursa'nın Daveti” “Bursa Yangını” başlıklı yazılarında, Bursa'yı, Yahya Kemal'in metodunu kullanarak âdeta yeniden kurar ve bütün büyük yazarlar gibi, güçlü duyusu ve üslûbuyla okuyucularına kendi penceresinden

“Bursa'da İpekböcekçiliği”; Mustafa Nihad: “Evliya Çelebi'de Bursa”; Mühendis Dr. H. Vild: “Hanlar ve Evler Hakkında Bir Tetebbu”. Bazı Bursalı şairlerden şiirlere de yer verilen nüshada imzasız yazılar da vardır: “Bursa Kaplıcaları”, “Pierre Loti'de Bursa”; “Şeyh Küşteri ve Karagöz”; “Bursa'daki Ziyaretgâhlar İçin Rehber”; “İşgal Altında Bursa'ya Aid Hâtıralar”.

²⁴ “Yeşil”, *Yeni Mecmua*, aynı sayı. Falih Rıfkı'nın bu yazısı *Eski Saat* (1923) adlı kitabında da yer almaktadır.

²⁵ Müsveddeleri arasında çıkan şu mısralar, Yahya Kemal'in bir Bursa şiiri yazmak istediğine işaret sayılabilir: “Bu dağın arkasındadır Bursa/ İri zümrüd/ Dağların arkasında dağlar var”. Bk. *Bitmemiş Şiirler*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1976, s. 24.

bakmaya zorlar; sanki Bursa hakkında yazılabilecek her şeyi yazıp tüketmiştir²⁶.

Son zamanlarda Bursa hakkında çok sayıda deneme yazan Mustafa Armağan, bu denemelerinden birinde, “Tanpınar merkezli Bursa kurgusu”ndan kurtulmak, “Bursa'nın üzerine örtülmüş [bu] zihnî şalı” kaldırarak yeni bir Bursa inşa etmekten söz ediyor²⁷. Yaşadıklarını okuduklarıyla harmanlayıp kendi Bursa'sını inşa ederek Tanpınar'la hesaplaşmayı deneyen Armağan'ın *Bursa Şehrengizi* adlı eseri, güzelliğini ve derinliğini bu hesaplaşmanın yarattığı gerilimden almaktadır. Ancak, kullandığı metot Tanpınar'inkinden pek farklı değil. Bursa'da bütün bir geçmiş yüklenen zamanı, daha doğrusu Bergsoncu mânâsında süre'yi yaşamak... Bursa o şehirlerdendir ki, ünsiyet ânı yakalandı mı, bütün bir tarihi derinliğine hissetmek mümkündür.

Bursa hakkında bundan sonra da farklı “okuma”lara dayanan önemli metinler yazılacaktır. Elbette bu, daha önce yazılanların yanlış olduğu anlamına gelmez. Şehirlerde sadece farklı zamanlar değil, farklı tasavvurlar da arkeolojik katmanlar gibi üst üste biner ve şehrin asıl imajını oluştururlar. Hiç kimse, bir önceki tasavvuru yok edemez. Bursa hakkında yazanlar, kozlarını kendilerinden öncekilerle paylaşmak zorundadırlar.

²⁶ 1937 yılında kısa süreli bir Avrupa seyahatine çıkan Peyami Safa, Venedik'te gezinirken birden bu şehre başkalarının gözüyle baktığını fark ederek suları ve gölgeleri Henri de Régnier gibi görmeye, sesleri Wagner gibi duymaya, gondolleri Thomas Mann gibi anlamaya mahkûm olmaktan rahatsızlık duyar.

²⁷ Mustafa Armağan: “Bursa'yı Yıkamak”, *Bursa Şehrengizi*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 17 vd.